

Жетісу университетіне 50 жыл!

ZHETYSU
UNIVERSITY

№8 (221)
26 тамыз
2022 жыл

Жетісу
университеті

ALMATY OBLYSTYQ QOǴAMDYQ-SAIASI JASTAR GAZETI

АЛМАТИНСКАЯ ОБЛАСТНАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ МОЛОДЕЖНАЯ ГАЗЕТА

ЖЕТИСУ УНИВЕРСИТЕТІНДЕ ЦЮРИХ (ШВЕЙЦАРИЯ) УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ОРТАЛЫҒЫ АШЫЛДЫ

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті Швейцарияның Цюрих университетімен 2010 жылы өзара ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойған. Осы меморандумның аясында тамыз айында Жетісу университетінде Жазғы мектеп жұмыс істеді. Цюрих университетінің әлеуметтік антропология және мәдени зерттеулер департаментінің профессоры Peter Finke бастаған ғалымдар дәріс оқып, семинар өткізді. Аталған университеттің постдокторанттары мен студенттері қазақ тілінен сабақ алып, этнография саласында шағын зерттеулер жүргізді. Шетелдік студенттерге қазақ тілін үйрету үшін Жетісу университетінің ғалымдары арнайы бағдарлама жазды. Жазғы мектеп соңында Цюрих университетімен бірлескен Еуразиялық зерттеулер орталығы ашылды. Алдағы уақытта Еуразиялық зерттеулер орталығы Жетісу университетіне келген шетелдік ғалымдар мен студенттер жұмыс істейтін, пікір алмасатын, тәжірибе жинайтын алаң болады. Әлемдегі үздік 100 оқу орнының қатарына кіретін Цюрих университетімен бірлесе орталық ашу Жетісу университеті үшін үлкен жетістік.

(Жалғасы 4-бетте)

Швейцарлық студенттерге
«Zhetysay: the Land of Seven
Rivers» тақырыбында
дәріс оқынды

2 бет

Сын великой сѣни

5 стр.

В. Кротов:

юность — гейзер
возможностей

6 стр.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
КОНСТИТУЦИЯНЫҢ
ДАМУ ТАРИХЫ

7 бет

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ 2022- 2023 ОҚУ ЖЫЛЫНА ДАЙЫНДЫҒЫ ТУРАЛЫ (Ғылым және жоғары білім министрінің баяндамасынан)

Елімізде қазіргі уақытта 120 жоғары оқу орны жұмыс істейді (11 ұлттық, 29 мемлекеттік, 14 азаматтық емес, 1 дербес білім беру ұйымы, 1 халықаралық, 16 акционерлік және 48 жеке).

ЖОО-да 623 839 адам оқиды (бакалавриат – 575 511 адам, магистратура – 36 483 адам, докторантура – 5 924 адам)

Профессор-оқытушылар құрамының саны – 36 378 адам, 48% ғылыми дәрежесі бар.

2022-2023 оқу жылына күтілетін студенттер контингенті - 609,5 мың адам, оның ішінде қабылданатыны - 164 300 адам.

2022-2023 оқу жылында мемлекеттік тапсырыс көлемі - 88 214 орын, бакалавриатта - 73 061, магистратурада - 13 263, докторантурада - 1 890 орын, оның ішінде 42 303 грант немесе 60% - ы техникалық мамандықтарға бөлінген.

Ел Президенті Қ.К. Тоқаевтың тапсырмасы бойынша батыс және халық тығыз қоныстанған өңірлердің жастары үшін 10 мың грант, «Серпін» жобасына 3 653 грант, шетел азаматтарына 490 грант, оның ішінде 150 грант Орталық Азия елдерінің азаматтарына, 100 орын - Ислам ынтымақтастығы ұйымдары елдерінің азаматтарына қарастырылды.

Республикалық конкурстық комиссияның шешімі бойынша 56 375 грант тағайындалды.

Бұдан басқа, жаңа оқу жылынан бастап бакалавриат деңгейінде стипендия 20% - ға (31 423 теңгеден 36 660 теңгеге дейін) өсті, оның ішінде педагогикалық бағыттағы студенттер үшін 50 мың теңгеден бастап 58 800 мың теңгеге дейін ұлғайтылды, магистратура және докторантура 15% - ға (76 950 теңгеден 86 987 теңгеге дейін және тиісінше 172 500 теңгеден 195 000 теңгеге дейін) өсті. Бұл норма шамамен 161 мың білім алушыға қатысты болады.

Министрліктің Телеграмм парақшасынан.

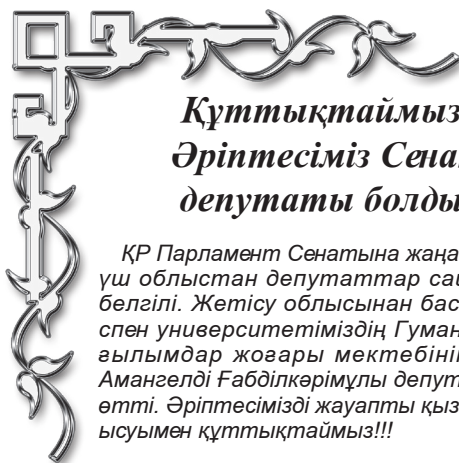
КОЛЛЕДЖ ТЫНЫСЫ

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАР БАЙҚАУЫНАН ГРАНТ АЛДЫ

Республикалық колледж студенттеріне арналған «KAZENERGY/ Student Energy Challenge-Junior» инновациялық жобалар байқауына Республика бойынша колледж студенттерінің 42 командасы қатысып, Zhansugurov college-нің «IT ZH Zhansugurov college» және «Selestials of Zhansugurov college» команда құрамы финалға өтті.

24 тамызда өткен финалдық кезеңде «Selestials of Zhansugurov college» командасы жүлделі III-орынға ие болса, «IT ZH Zhansugurov college» командасы «Student Energy Challenge-Junior» инновациялық жобалар байқауының жеңімпазы атанды. Колледжіміздің екі командасы да «KAZENERGY/Student Energy Challenge-Junior» инновациялық жобалар байқауының грант иегерлері атанды. Колледж студенттерін және ғылыми жетекші Бейсенбеков Ерік Бақдаулетұлын айтулы жетістіктерімен құттықтаймыз!!!

Құттықтаймыз! Әріптесіміз Сенат депутаты болды!

ҚР Парламент Сенатына жаңа құрылған үш облыстан депутаттар сайланғаны белгілі. Жетісу облысынан басым дауыспен университетіміздің Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің деканы Амангелді Ғабділкерімұлы депутаттыққа өтті. Әріптесімізді жауапты қызметке ауысуымен құттықтаймыз!!!

ЖАҒЗЫ МЕКТЕП

Швейцарлық студенттерге «Zhetysu: the Land of Seven Rivers» тақырыбында дәріс оқылды

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінде Швейцариядан келген білімгерлерге Жазғы мектеп ұйымдастырылды. Тамыз айы бойы әр түрлі іс-шаралар өткізіледі: қазақ тілін оқыту курстары; этнографиялық практика; бірлескен ғылыми зерттеулер жүргізу; магистранттар, докторанттар мен оқытушыларға арналған семинарлар т.б.

Жазғы мектеп шеңберінде 2022 жылғы 3 тамызда «Туған жер» арнайы жобасы бойынша «Рухани жаңғыру» ғылыми-білім беру орталығының директоры, т.ғ.к. Н.К. Байғабатова Цюрих университетінен келген студенттерге «Zhetysu: the Land of Seven Rivers» тақырыбында дәріс оқыды.

Сондай-ақ іс-шараға Цюрих университетінің бір топ оқытушылары да қатысты – әлеуметтік антропология және мәдениеттану департаментінің профессоры, ғылым докторы Петер Финке; доктор Мелтем Санжак; доктор Вернер Херцог, PhD студент Абиляденова Динара.

Ғылыми-танымдық дәріс барысында «Жетісу» сөзінің мазмұны мен мағынасына ерекше назар аударылды, Жетісу тарихының негізгі кезеңдері мен археологиялық ескерткіштері, тарихи-мәдени мұра объектілері туралы тыңдаушылар мол мағлұмат алды.

Шетелдік білімгерлер тақырыпқа қызығушылық танытты, көптеген қойылған сұрақтарына толық ақпарат алды. Жалпы, Жетісу өлкесін дәріптеуге арналған дәріс жоғары деңгейде өтті.

Зерттеу әдістері 1: енгізілген бақылау, этнографиялық тәжірибе

Жас ғалымдар мен докторанттарға арналған "Зерттеу әдістері 1: енгізілген бақылау/ этнографиялық тәжірибе" тақырыбында оқыту семинары өтті.

Семинарды академиялық ұтқырлық бағдарламасы аясында шақырылған Цюрих (Швейцария) университетінің Әлеуметтік антропология және мәдени зерттеулер департаментінің профессоры Петер Финке өткізді.

Қатысушылар "енгізілген бақылау" ұғымымен және этнографиялық дала жұмыстарын жүргізу тәсілдерімен танысты. Профессор моңғолдардың, өзбектердің, қазақтардың және Орталық Азияның басқа да ұлттарының тұрмысы мен мәдениетін зерттеуде қолданған зерттеу әдістерінің мысалдарын келтірді.

Семинар барысында қатысушылар процеске тартылып, өздерін қызықтырған тақырыптарға белсенді түрде сұрақтар қойды, сондай-ақ Цюрих университетінің студенттері мен пост-докторанттарымен танысу мүмкіндігіне ие болды, олар Қазақстан Республикасындағы өздерінің этнографиялық тәжірибесінде байқау әдістерін қолданады.

Бетті дайындаған Назым ДҮТБАЕВА.

А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫНЫҢ ЛИНГВОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАРЫ

Қазақ жерінде лингвоэкологиялық идеялардың өрістеуі әлдеқайда ертерек басталған. Сонау сақтар дәуірінде туып («Басқа пәле тілден» Анарыс), көне түркілік дәуіріндегі, орта ғасырлық әдеби мұраларда жалғасын тапқан тіл тазалығы, сөздің адам жанына әсері, тіл мен ұлт тамырластығы сынды ойлар, беріде қазақ мақал-мәтелдерінде, жыраулар поэзиясы мен ақындардың өлең-толғауларында сабақталған.

Тіл экологиясының басты мақсаты – ұлттық бірегейліктің басты белгісі – тілді сақтау. Ана тілін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу, оны көздің қарашығындай сақтау, сөздің парқын, құнын түсіну қазақ отбасында бала санасына ауыз әдебиеті үлгілері, әдеби мұралар арқылы жастайынан сіңірілген.

Д.Әлкебаева бұл бағыттың даму тарихына қатысты «Тіл экологиясының жеке бағыт ретінде қалыптасуы кейінгі жылдардың өншісінде болғанымен «қазақ тілі ғылымының бұл саласы туралы мәселе қозғалғалы бір ғасырға жуық уақыт өтті деп айтуға болады» деп жазған болатын.

Қазақ жеріндегі лингвоэкологиялық идеялардың таза лингвистикалық бағытта дамуы Алаш қайраткерлері еңбегінен басталады. Себебі «XX ғасырдың басы қазақ тарихында рухани ояну дәуірі болғаны белгілі. Ұлттың өзіндік белгісін сақтап қалатын негізгі қасиеттерінің бірі – тіл екенін терең түсінген қазақ зиялылары өз беттерінше білімін жетілдіре отырып, қазақ тілі бойынша оқулықтар жазған, баспасөз бетінде түрлі пікірталастар ұйымдастырып отырған» (Жұбаева О. Қ. Кемеңгерұлының тілтанымдық мұрасы мен лингвистикалық тұжырымдамалары. Филол. ғыл. канд. дисс. авторфетте).

Бұл ретте, қазір жиі айтылып, қайталанып жүрген қазақ халқының ұлттық-мәдени коды ең алдымен қазақ тілінде екені белгілі аксиома. Ұлтқа аманат боп қалған «тілді сақтау» идеясы ұлт ұстазы А.Байтұрсынұлының еңбектерінен бастау алатыны түсінікті.

А.Байтұрсынұлы бастаған Алаш қайраткерлерінің еңбектерінде қазақ тілінің сол кездегі тағдырының жан-жақты айтылуы мен талдануын лингвоэкологиялық идеялардың тууы мен дамуы деп білу керек. Сол кезеңдерде жарияланған еңбектерін сараласақ, қазір де өз құндылығын жоймаған бағыттар мен қамтылған өзекті лингвоэкологиялық тұжырымдар бар. А.Байтұрсынұлының бұл бағыттағы тұжырымдарына жеке-жеке тоқталсақ.

Қазақ тілінің тазалығын зерделеу, экологиялық жағдайына баға беру. Қазақ тіл білімінің негізін қалаушы А.Байтұрсынов XX ғасырдың басында қазақ тіліне «түріктің тұнық тілі» деп баға берген. Қазақ тілінің тазалығын зерделей келе, экологиялық жағдайын саралап, оның себебін «...Асыл тіл, түзу емле қазақта боларға тиісті. Неге десек: ата кәсібін тастамай істеп келе жатқан – қазақ. Басқа жұртқа араласпай, өз алдына оңаша, оқшау жүрген – қазақ. Жат жазудың ыңғайына қарап, басқалардан тілін бұзуға, арасына жазу жайылмаған түрік баласы – қазақ» деп түсіндіреді (Байтұрсынов А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері).

Сонымен қатар, ұрпақ алдында «20-ншы ғасырға шейін түріктің тілін аздырмай асыл қалпында алып келген, тіл турасындағы абырой мен алғыс қазаққа тиісті. Атаның аздырмай берген мүлкін, қолымызға алып бытшытын шығарсақ, ол ұнамды іс болмас» деген пікірін келер ұрпаққа ескертуі мен жүктеген

міндеті деп түсіну керек.

Тіл – ұлттың өмір сүруінің басты шарты. Тіл экологиясының ең басты міндеті – тілді сақтау, сол арқылы ұлтты сақтау. XX ғасырда қалыптасқан және алда болатын саяси оқиғалар жағдайында қазақтың ұлт ретінде сақталуының алғышарты, ұлттық құндылықтың қайнары, оны болашаққа жеткізуші тіл екенін Алаш көсемдері әрқашан санаға сіңіруге тырысқан. Тілдің жойылуы өркениеттің бір бөлшегінің, яғни халықтың жойылуымен бара-бар. Өйткені тіл – тек қарым-қатынас құралы емес, ол ұлттық мәдени-танымдық код. Бүгінде аксиомаға айналған А.Байтұрсыновтың «Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тіл. Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады»; «Тіл – адамның адамдық белгісінің зоры, жұмсайтын қаруының бірі. Осы дүниедағы адамдар тілінен айрылып, сөйлеуден қалса, қандай қиындық күйге түсер еді. Осы күнгі адамдар жазудан айрылып, жаза алмайтын күйге ұшыраса, ондағы күйі де тілінен арылғаннан жеңіл болмас еді» деген тұжырымдары оған дәлел.

Бұл ретте лингвоэкологияны зерттеуші ғалымдар тілдің өмір сүруі экожүйедегі өзге түрлерден ерекше, табиғатта бір түрдің саны азайса, оған жойылу қаупі төнеді, ал тілді тасымалдаушы тұлғалар саны аз болса да, ол тіл өзге тілдің ықпалына ұшырамаса ұзақ уақыт өмір сүруін жалғастыра береді деп пайымдайды.

Білімді ана тілінде беру. Тілдердің жойылу қаупінің дәрежесін анықтау жүйесін жасаған М.Краус тілдің болашақ әлеуеті үшін тілдің табиғи түрде әкеден балаға берілуі аса маңызды фактор екендігін атап көрсетеді. Ғалым өз жіктеуінде алғашқы орынға қауіпсіз тілдерді орналастырған және олардың қатарына ана тілі ретінде меңгерілетін тілдерді жатқызған. Демек, тілдің өміршеңдігін қамтамасыз ету білімнің ана тілінде берілуіне тәуелді.

Білімді өз ана тілінде алудың аса маңызды екендігін ұлт ұстазы А.Байтұрсынов: «Біздің жасынан орысша я ноғайша оқыған бауырларымыз сөздің жүйесін, қисынын нағыз қазақша келтіріп жаза алмайды, я жазса да қиындықпен жазады. Себебі жасынан қазақша жазып дағдыланбағандық. Орысша оқығандар орыс сөзінің жүйесіне дағдыланып үйренген. Ноғайша оқығандар ноғай сөзінің жүйесіне дағдыланып үйренген. Қазақ сөздерін алып, орыс я ноғай сөзінің жүйесімен тізсе, әрине, ол нағыз қазақша болып шықпайды. Сондай кемшілік болмас үшін һәр жұрт баласын әуелі өз тілінде оқытып, өз тілінде жазу-сызуды үйретіп, өз тілінің жүйесін білідіріп, жолын танытып, балалар әбден дағдыланғаннан кейін басқаша оқыта бастайды. Біз де тіліміз

бұзылмай сақталуын тілесек, өзгелерше әуелі өз тілімізбен оқытып, сонан соң басқаша оқыту тиіс» деп тұжырымдаған.

Бүгінгі күн тұрғысынан қарасақ, Алаш зиялыларының «Білімді ана тілінде беру» туралы идеяларының қазіргі көрінісін деп басып айтқандығының дәлелі.

Терминдерді (пән сөздерін) қазақ тілінде қалыптастыру. Өткен ғасыр басындағы қазақ оқымыстылары болашақта қазақ тілін ғылым тіліне айналдыру міндетін қойған және сол жолда аянбай тер төккен. Тілдің қолданыс аясын кеңейту тілдің ғылым мен техника тіліне айналуымен тығыз байланысты және оның аса маңызды екенін жете түсінген. Терминдерді бірі «пән сөзі», бірі «ғылым атауы» деп атаса да, қазақ оқымыстылары қазақтың төл сөздерінен жасау керектігін басты назарда ұстағандары байқалады. Сонымен қатар, білімпаздар шет тілден термин алғанда оны сингармонизм заңына бағындыра қолдануға, орфоэпиялық норманы сақтауға шақырады.

1924 жылдың маусым айында Орынборда «Қазақ ғылыми қызметкерлерінің 1-съезі» болып, онда қазақ терминологиясын қалыптастырудың алғашқы қағидаттары бекітілді. Оның бірінші тармағында (А) ең алдымен термин ретінде ұғым мағынасын толық беретін қазақ сөздерін алу. Бұл қазақ тілінің жоғарыдағылар мен төмендегілердің, дәлірек айтқанда, сауаттылар мен сауатсыздардың тілі болып жіктелмесі үшін керек (тілдік конфликт болдырмау)» деп жазылған.

А.Байтұрсынұлы Бірінші бүкілодақтық түркологиялық құрылтайда жасаған баяндамасында қазақ білімпаздарының 1924 жылғы съезінде қаулымен бекітілген қағидаттар өзгелерге үлгі ретінде ұсынылып, түркі тілдестер тарапынан қолдауға ие болғандығы туралы былай делінген: «Пән сөздері жағынан басынан-ақ қазақ басқалардан бөлек жол тұтынды, басқа түріктер әдебиет тілі араб, парсы сөздерімен шұбарланса көркем болады дегендіктен, екінші, өз тілдерінен пән сөздеріне лайық сөздер іздеуге ерініп, дайын пән сөздерді ала бергендіктен, түпкі айна тілі мен әдебиет тілі бөлектеніп, өз сөздерін жат сөздер жұтып, жойып жіберу даражаға жеткен. Қазақ жат сөзге еуестенбей, пән сөздерін өз тілінен жасауға тырысты».

Тілді жат сөзбен шұбарламау; Тіл мәдениетінің ортологиялық қағидаларын сақтау. Қазақ халқы сөз өнерін аса бағалап, оны дамытушыларды дәріптеген. Ж.Аймауытов ділмар бабаларының салтын ұрпағының қандай дәрежеде жалғап жүргенін саралап, оған көңілі толмайды: «Қазақ баласының бір әдеті: «бәлен етіп, сонымен кетіп, содан сүйтіп...» деген тәрізді нүктесіз шұбата береді. Сөйлегенде

де, жазғанда да қысқа сөйлеуге уағдалана беру керек. Ұзын әңгімені аз сөзбен қысқартып айтқызу – сөзге төселдірудің бір керекті жері. Бала түгіл, әлеумет қызметкері боп жүрген кейбір азаматтардың топтарда орыс сөзін қазақшаға аударғанын тыңдасаң, олақтығы көрініп тұрады: қысқаша мазмұнын өз ойымен айтып бере алмайды, сөйлеушінің сүрлеуімен түгел айтып шығам деп әуре болады. ...Аз, дәмді, тиімді сөздің қадірін қазақ та білген ғой, білмесе «ердің құнын екі ауыз сөзбен кеспей» деп, мақтамас еді. Қазақ баласы бұлдыратып, түссіз қылып сөйлейді: ақтан тигізіп, тапбасар сөйлейтін адам кем болады; көбінесе құба жондатып, тайғалақтатып, бетін қырпып, жалпы сарынға салып отырғаны» (Аймауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы. «Комплекспен оқыту жолдары» (оқу-әдістеме), мақалалар, хаттар).

Бұл созылмалы сырқат әлі күнге дейін дауасын таппай жалғасып келеді. Қазақ тілін ауызекі сөйлеу деңгейінде меңгергендер және білімгерлер ойын қысқа, нақты, дәл, көркем етіп жеткізе алмайды.

Тіл саламаттығына нұқсан келіп, дертке шалдыққан тілді А.Байтұрсынұлы жынды сөз деп сипаттаған.

Алаш қайраткері, ұлт жанашыры Ахмет Байтұрсынұлының шешендік өнерге қатысты айтқан ой-пікірлерінде қазақ шешендік сөздеріне алғаш рет берілген ғылыми сарптаулары назар аудартады. Алдымен қара сөзбен жазылған шығармаға «Көсем сөзбен жазылған шығарма бір пікірді қуаттап, толықтырып баяндаса, баяндауын түрлі сипаттармен дәлелдесе, ондай шығарма байымдама деп аталады» деп анықтама береді (Байтұрсынұлы А. Қазақ тіл білімінің мәселелері). Жалпы А.Байтұрсынұлының қазақ шешендік өнері туралы жазылған пікірлері өз алдына жан-жақты талданатын мәселе.

Орфографиялық нормалардың сақталуы – тілдік құзыреттіліктің көрсеткіші. Ғалым сауатты жазудың маңызы мен қағидасын келесідей сипаттаған: «Сөйлегенде сөздің жүйесін, қисынын келтіріп сөйлеу қандай керек болса, жазғанда да сөздің кестесін келтіріп жазу сондай керек. Сөздің жүйесін, қисынын келтіріп жаза білуге: қай сөз қандай орында қалай өзгеріп, қалайша біріне-бірі қиындасып, жалғасатын дағдысын білу керек. Халық өмірі бір жылдап, он жылдап, етте жүз жылдап та емес, мың жылдап саналады. Сондай ұзақ өмірінің ішінде һәр халықтың дағдылы тұтынып келе жатқан сөздері, ол сөздерінің біріне-бірі жалғасып тізілетін дағдылы жолы, жүйесі, қисыны болады. Һәр жұрттың түрінде, тұтынған жолында, мінезінде қандай басқалық болса, тілінде һәм сондай басқалық болады».

А.Байтұрсынұлының жоғарыда талданған лингвоэкологиялық тұжырымдары қазақ тіл экологиясы теориясының негізі. Бұл тұжырымдар аса құнды, маңызы күн өткен сайын артуда. Сонымен қатар, ғалымның еңбектерінде эмотивті лингвоэкологияның аясына кіретін сөз энергетикасы, оның жасампаздық күші, қатысым мүшелеріне эмоционалды әсеріне қатысты тұжырымдар да баршылық алайда олар жеке және кешенді түрде қарастыруды талап етеді.

Гүлім ШҮКЕНАЙ,
І.Жансүгіров атындағы
Жетісу университеті
Филологтарды даярлау
білім беру бағдарламасының
оқытушы-дәріскері, PhD.

Әлеуметтік антропология және мәдениеттану департаментінің профессоры, ғылым докторы Петер Финке бастаған, Мелтем Санжак һәм Вернер Херцог қостаған студенттік топ – Илияс Жансүгіров атындағы білімнің ақ ордасы Жетісу университетінің сыйлы қонағы болды. Сонау Цюрих университетінен ат терлетіп жеткен ғалымдарымызды үлкен құрметпен қарсы алып, жер жәннаты Жетісу жерімен, тіршілік-тынысымен таныстырдық.

ШВЕЙЦАРИЯДАН КЕЛГЕН ҚОНАҚТАР

Петер ФИНКЕ,
әлеуметтік антропология және мәдениеттану
департаментінің профессоры, ғылым докторы.

жобаларым аймақ ішіндегі және одан тыс трансұлттық көші-қон ағындарына, сондай-ақ сәйкестік үлгілері мен олардың ұлттық мемлекеттік құрылыс схемалары барысындағы өзгерістерге қатысты. Қазір Жетісу облысындағы бірқатар экономикалық серпілістер мен дағдарыстардың салдарын және олардың шығындары мен пайдасын зерттеп жатырмын.

«Батыс Моңғолиядағы өзгеріп жатқан мал шаруашылығы әлемі» туралы диссертациямен Берлин университетінде (1994) «Әлеуметтік антропология және Орталық Азияны зерттеу» бойынша магистр дәрежесін және Кельн университетінде (1999) PhD дәрежесін алдым. Одан кейін Лейпциг университетінде (2006)

«Өзбекстандағы сәйкестік үлгілері мен ұлтаралық қатынастар» туралы докторлық диссертация шықты. 2000 жылдан 2006 жылға дейін мен Галледегі Макс Планк атындағы «Әлеуметтік антропология» институтында аға ғылыми қызметкер, содан кейін «Орталық Азия» зерттеу тобының жетекшісі болдым. 2002-2003 жылдары АҚШ-тың Нью-Гэмпшир университетіне, 2004-2006 жылдары Түркияның Анкара қаласындағы Таяу Шығыс университетіне профессор ретінде шақырылдым. Еуропа мен Азияның әртүрлі университеттерінде, нақтырақ айтсам, Кельн, Бонн, Лейпциг, Галле, Алматы, Талдықорған, Семей, Өскемен және Томск қалаларында сабақ бердім.

2009-2014 жылдары мен Цюрих университетінде «Әлеуметтік және мәдени антропология» департаментінің директоры, 2014-2020 жылдары «Әлеуметтік антропология және мәдениеттану» департаментінің тең директоры болдым. 2021 жылдан бастап мен «Өнер және ғылым» факультетінде оқу ісі жөніндегі деканның орынбасары қызметін атқарып келемін. Сондай-ақ мен университеттің «Азия және Еуропа» ғылыми-зерттеу басымдылық бағдарламасының ұзақ мерзімді қатысушысы болдым. 2009-2010 жылдары «Орталық Еуразиялық

зерттеулер қоғамының» (CESS) және 2012-2017 жылдары «Швейцария антропологиялық қауымдастығының» (SEG-SSE) президенті болдым. 2013 жылы «Орталық Азиядағы антропологиялық зерттеулер орталығының» (CASCAS) тең директоры болдым. 2012-2020 жылдар аралығында біздің пәніміздегі ең көне – «Zeitschrift für Ethnologie» журналының редакторы болдым. Қазіргі уақытта мен екі кітап сериясының редакторымын: «Орталық және Ішкі Азиядағы экономикалық және әлеуметтік трансформация» (Routledge) және «Еуразиядағы мәдениет пен қоғам» (Berghahn).

— **Қазақстандық білім шаңырағынан басқа тағы қандай университеттермен байланыс жасайсыздар?**

— Швециядағы Лунд, Түркиядағы Мармара, Германия, Чехия, Копенгаген және т.б. он шақты университеттермен бірге жұмыс істейміз. Қазақстандық профессорлар, докторанттар, Цюрих университетіне келіңіздер, көріңіздер. Бір не екі айға, асықпай зерттеулер жүргізуге шақырамыз. Мақаладан бөлек семинар, тренинг, дәрістер өткіземіз.

Цюрих университеті

— **Жазғы мектеп аясында сіздер студенттермен бірге қазақ тілінен сабақ алдыңыздар. Қазақ тілі қаншалықты қызықты?**

— Қаншалықты қызық болса, соншалықты қиын екен. Тіл өте әдемі, жағымды құлаққа, бірақ ұқсас сөздер, әріптер болмаған соң, сөйлеуге ауырлау болды (күлді). Екі апта ғана болды бастағандарына, нәтижесі жаман емес. Прогресс бар. Айтқандай, биыл Жетісу университетінің 50-жылдық мерей тойы екен. Қолға алған істеріңіз табысты болсын. Ауқымды ортақ жобалар көп болғай. Соңғы 10 жылда байқағаным, білімгерлердің ағылшын тілі жақсарған. Олар әлемді көрсін, тәжірибе жинақтасын, елге оралып, еңбектің жемісін жегізің. Қуаныштарыңызға ортақпыз.

— **Сіздерге де алыс білдіріміз. Шығармашылық ізденіс, табыс, тапты-ныс тілейміз. Рақмет.**

Сұқбаттасқан Алтынай МАХИМОВА.

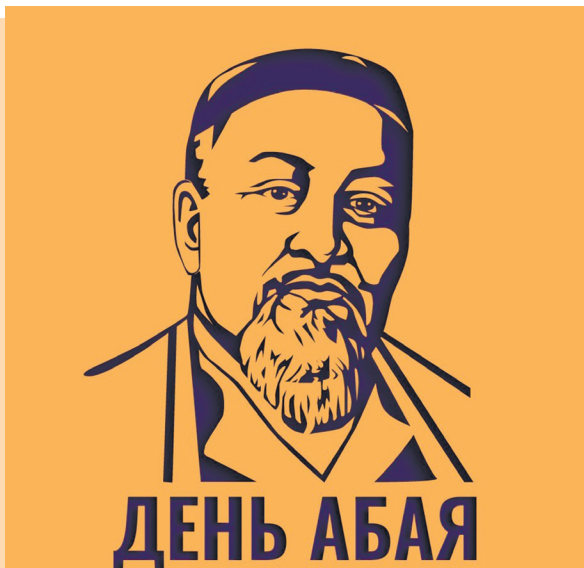
сүзгіден өткізіп, талқылап, бірлесіп мақала жазамыз. Зерттеу орталығын ашудың тағы бір мәнісі де сол – бірге жүрсек, жаңа идея туады, жобалар пайда болады. Өте тиімді.

— **Өзіңіздің еңбек жолыңызбен таныстырсаңыз.**

— Мен Орталық және Ішкі Азияда маманданған экономикалық антропология, онда мен 1990 жылдардың басынан бері кең дала жұмыстарын жүргіздім.

Жалпы мені социалистік жүйелердің өзгеруі аймақтағы адамдарға қалай әсер ететіндігі әрі оған бейімделу құбылысы қалай жүріп жатқандығы ерекше қызықтырады. Басқа

День рождения великого Абая официально стал праздничной датой в соответствии с постановлением правительства Республики Казахстан от 4 августа 2020 года.

постулаты великого мыслителя чрезвычайно актуальны для сегодняшнего поколения граждан нашей страны. Новый этап возрождения национального самосознания и его адаптации к грядущим глобальным переменам в условиях независимости стал общенациональным приоритетом для нашего государства. Абай призывал быть выше собственных интересов, использовать опыт и знания для процветания нации. Такое понимание прогресса имеет непреходящее значение и для всего человечества.

Седьмое слово

С самого рождения жизнь ребенка складывается из двух различных побуждений. Одно – это потребность есть, пить и спать,

первых порах жизни. Жажда знаний владела нами, и надо было все остальное тоже подчинить высоким порывам души. Но мы не смогли этого сделать. Мы шумели и галдели, словно воронье, и не пошли дальше аульных распрей. Мы приземлили наши души, перестали верить своему чувству, странно довольствовались созерцанием, не вникая в сущность явлений. Оправдывались тем, что с другими, жившими подобно нам, не случилось еще ничего страшного. Со временем на разумные укоры у нас появились готовые доводы: «Твой разум – для тебя, а мой – для меня», «Чем быть богатым чужим умом, лучше быть бедным, но своим умишком». Сводили все к тому, что в жизни все предопределено, и в ней – каждому –

Сын великой степи

Напомним, Абай Кунанбайұлы – казахский поэт, композитор, просветитель, мыслитель, общественный деятель, основоположник казахской письменной литературы и ее первый классик, реформатор культуры в духе сближения с европейской культурой на основе просвещенного ислама.

Абай родился в семье правителя рода тобыкты Кунанбая Оскенбаева 10 августа 1845 года у подножия Шынгыстау в Семипалатинской области. Семья Абая была потомственно аристократической: и дед (Оскенбай), и прадед (Иргизбай) главенствовали в своем роду в качестве правителей и биев. Его мать Улжан и бабушка Зере были одаренными натурами. Именно с легкой руки матери данное отцом имя Ибрагим было заменено ласкательным Абай, что означает «осмотрительный, вдумчивый». Под этим именем он прожил всю свою жизнь и вошел в историю.

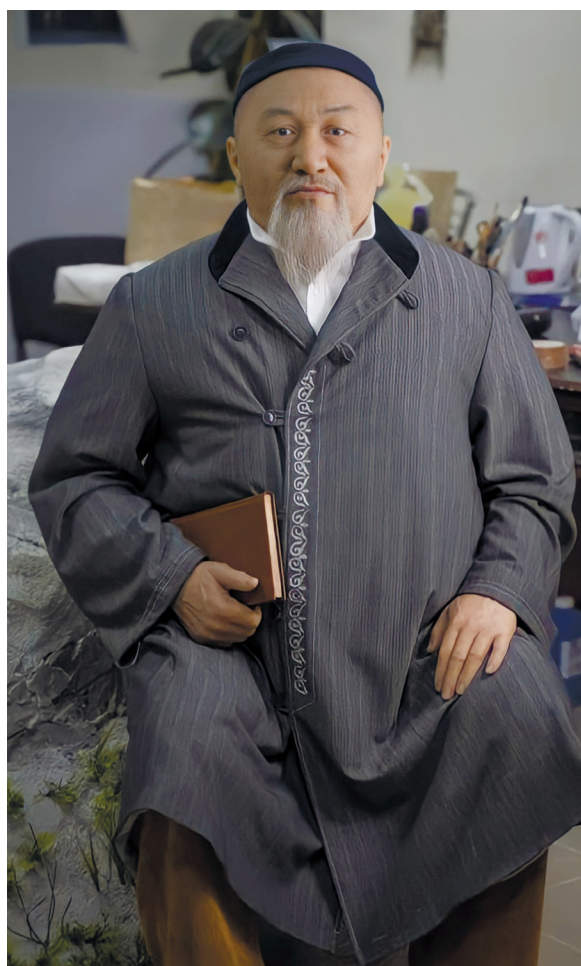
С детства он был очень любознательным ребенком. Начатое в раннем детстве приобщение к устному творчеству народа и домашнее обучение у муллы было продолжено в медресе имама Ахмед-Ризы в Семее. Одновременно он учился в русской школе и к концу 5-летней учебы начал писать стихи. С 13 лет Кунанбай стал приучать Абая к административной деятельности главы рода. Ему пришлось вникнуть в межродовые тяжбы, ссоры, интриги. Постепенно поэт испытал разочарование к административно-политической деятельности, что привело к тому, что в возрасте 28 лет Абай отошел от нее, целиком занявшись самообразованием. Но только к 40 годам он осознал свое призвание как

мы и стихотворные формы: восьмистишия и шестистишия. Им создано около 170 стихотворений и 56 переводов, написаны поэмы, «Слова назидания» («Қара сөздер»).

Абай был также композитором. Он создал около двух десятков мелодий, которые популярны в наши дни. Некоторые свои стихи Абай Кунанбаев переложил на музыку, а песня на его стихи «Көзімнің қарасы» («Ты зрачок глаз моих», перевод Марии Петровых) стала народной.

Акын похоронен в селе Жидебай у подножия Шынгыстау. В честь двух великих сыновей казахского народа, Абая и Шакарима, воздвигнут величественный комплекс – мавзолей, состоящий из двух минaretов, символизирующий любовь и уважение последующих поколений. В газете «Казахстанская правда» была опубликована статья главы государства Касым-Жомарта Токаева «Абай – духовный реформатор», посвященная 175-летию со дня рождения великого поэта.

Слова Абая никогда не устареют, они понятны и универсальны для всех людей на нашей планете. Его мысли и назидания, облаченные в совершенные формы поэзии и прозы, служат в качестве жизненного путеводителя и по сей день. Размышления о будущем своего народа, а также сострадание и любовь к людям – эти нравственные

свое. В груди не стало тепла, а в сердце – веры.

И далекие дни детства представляются сейчас еще более прекрасными. То было утро, и мы были детьми людей и стремились познать окружающее. Теперь мы взрослые. Но чем мы лучше животных, которые видят мир и не понимают его? Мы тоже ничего не знаем, однако дорожим своим невежеством, мы любим жить, но деремся друг с другом и обнажаем для ударов свои вены.

Сорок пятое слово

Самым веским доказательством существования всевышнего является то, что многие тысячелетия люди на разных языках говорят об одном и том же: о великом и непогрешимом создателе. Сколько бы ни было видов религии, все они утверждают, что всевышнему приписывают справедливость и любовь.

Мир создали не люди – мы только познаем уже сотворенный Мир. Мы всей душой стремимся к высшей справедливости и божественной любви, и мудрым становится тот, кто искренне поверил и понял величие всевышнего. Именно искренне поверил, а не заставил себя уловить в это.

Сущность человека составляют любовь, справедливость и душевность. Люди не могут обходиться без этих начал. Просто в жизни не бывает случая, когда бы не участвовали они и не предreshали ту или иную судьбу. Таким создал всевышний наш мир. Даже у жеребца, когда он покрывает кобылу, проявляется чувство.

Ученым и мыслителем становится только тот, кто способен на глубокое чувство и обладает высшей справедливостью.

Но не мы придумываем науку, она является как результат наших ощущений, наблюдений и размышлений о созданном вокруг нас и организованном для нас мире.

без чего тело ребенка не сможет стать приютом души, не будет расти и крепнуть.

Второе – желание все знать. Дитя стремится ко всему, что видят глаза и слышат уши: тянется к блестящему предмету, пробует его на ощупь и на вкус, ищет сближения с домброй или свирелью, услышав их необычные звуки. Подросши, он интересуется уже абсолютно всем: услышит ли лай собаки или звуки вечернего аула, смеет или плач людей. Ребенок становится беспокойным.

«Что это такое?», «Почему так получается?», «Зачем это делают?» От вопросов ребенка теряют покой взрослые.

Человек утверждает на земле, постигая тайны явлений природы или делая определенные предположения на этот счет. Это отличает его от животного, выдает его душу, говорит о разделении разума и воли.

Но почему, вырастая, мы теряем это высокое стремление познавать мир? Почему мы точно так же, как в детстве, не забываем о еде и сне, когда встречаемся с чем-то неизвестным? Почему не идем за теми, кто создает науку и открывает неведомое?

Мы должны были расширять свой кругозор, умножать сокровища, с неимоверным трудом накопленные на

В. Кротов: юность – гейзер возможностей

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ДЕНЬ МОЛОДЕЖИ ОТМЕЧАЕТСЯ ЕЖЕГОДНО 12 АВГУСТА С ЦЕЛЮ НАПОМНИТЬ О РОЛИ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ В РАЗВИТИИ И ПОСТРОЕНИИ МИРА, И ПОВСЕДНЕВНЫХ ПРОБЛЕМАХ, КОТОРЫЕ СТОЯТ НА ИХ ПУТИ. ОН УСТАНОВЛЕН ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕЕЙ ООН 17 ДЕКАБРЯ 1999 ГОДА ПО ПРЕДЛОЖЕНИЮ ВСЕМИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МИНИСТРОВ ПО ДЕЛАМ МОЛОДЕЖИ, СОСТОЯВШЕЙСЯ В ЛИССАБОНЕ 8-12 АВГУСТА 1998 ГОДА.

В современном обществе проблема самоопределения и самоутверждения личности молодого человека является сверхактуальной и приоритетной задачей государства. Молодежи Казахстана необходимо помочь четко обозначить пространство для приложения своего интеллектуального и инновационного потенциала. В настоящее время происходит расширение инвестиций в собственный человеческий капитал, вложение капитала в самого человека.

Молодежь выступает как совокупность воплощенных в нем ценных ресурсов – знаний, способностей, мотиваций, навыков к восприятию и продуцированию информации, полученных в процессе образования, самообразования, практической деятельности и отличается большей мобильностью и избирательностью в своем отношении к миру ценностей, поиском себя, своей индивидуальности.

Современная шкала ценностей осложняется изобилием выбора, в системе ценностных ориентаций проявляются ситуативные и долговременные представления молодежи. Молодежь восприняла ценности рынка, поставив популярность жизненных стратегий социального успеха на первые места: среди целеполагающих ценностей молодежи доминирует образование, которое оказывается на самых верхних ступенях иерархии, а также принцип индивидуального планирования собственной жизни самим человеком, личная инициатива, ценность свободы личности, ее суверенитет, свободная конкуренция, плюрализм, важность влиятельных друзей и знакомых, помощь «нужных» людей, гедонистические ценности, прагматизм. Экономический, духовный кризис породил ситуацию глубокой мировоззренческой дезориентации среди молодых людей, и не следует думать, что ситуация разрешится сама по себе, в этих реалиях необходимо вовлекать молодежь в общественную жизнь социума, общество нуждается в жизненных силах, свежих идеях.

В лице современной молодежи в ка-

захстанском обществе сформировался абсолютно новый культурный тип, существенно отличающийся от прежних поколений: сформировался слой молодежи с новыми ориентирами, ценностными установками на достижение успеха, рациональным экономическим поведением.

Молодежь – это «вечный двигатель» будущего. Поэтому с уровнем развития, возможностями, ценностными ориентациями, степенью участия в экономической, политической и общественной жизни казахстанской молодежи связан путь Казахстана в будущее. Основы этого будущего закладываются в настоящем.

Молодежь Казахстана – это поколение, которое росло вместе со страной, вместе с Независимостью. За эти годы своим самоотверженным трудом, в мире и согласии, с верой в себя и страну, с мечтой о лучшем будущем для своих детей старшее поколение казахстанцев построило независимое, быстроразвивающееся, конкурентоспособное и уважаемое в мире государство. Оно создало прочный фундамент для того, чтобы казахстанские юноши и девушки были равными среди лучших в любой точке мира.

Сегодня наша страна ставит перед собой новые масштабные задачи по социальной модернизации, форсированной инновационной индустриализации и взаимовыгодной экономической интеграции.

Огромная ответственность возлагается на молодежь, которой предстоит продолжить эстафету созидательных дел старшего поколения, поднять планку национальной конкурентоспособности еще выше, обеспечить Казахстану в XXI веке процветание и признание. Такая миссия под силу только патриотичной, образованной, профессиональной, здоровой физически и нравственно, конкурентоспособной, социально и граждански ответственной молодежи. В связи с этим приоритетной задачей государства ста-

новится адаптация государственной молодежной политики к современным реалиям, ее нацеленность на формирование молодежи как важнейшего конкурентного потенциала Казахстана.

Важнейшим условием успешного развития и становления молодого поколения является качественное образование. Именно такое образование и дает Жетысуский университет имени И. Жансугурова на сегодняшний день своим студентам.

В 2020 году университет вошел в ТОП-241-250 лучших вузов развивающейся Европы и Средней Азии в региональном рейтинге QS:EECA-2019 и занял 6-место среди 95 вузов РК в рейтинге ARES. В национальном рейтинге многопрофильных вузов НАОКО-2021 университет занял 7-место.

Было построено шикарное общежитие, что не уступает мировым трехзвездочным отелям по всем требованиям, а также есть зона отдыха «Акши» на территории озера Алаколь. При университете открыли бассейн для студентов со всеми условиями. На зоне отдыха «Кулагер» на озере Балхаш и в лагере «Карлыгаш» был проведен полный ремонт, где могут отдыхать члены профсоюза с семьями. Руководство не останавливается на достигнутом, что очень радует.

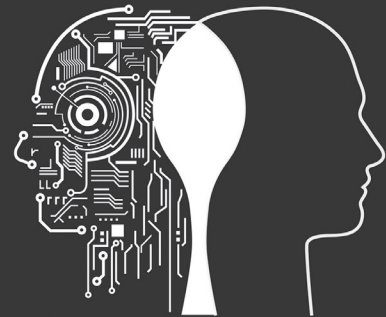
В соответствии с запросами регионального рынка труда университет ведет целенаправленную политику в области подготовки кадров. За последние 3 года в университете открыты новые и инновационные специальности, как специальная педагогика, художественный труд, графика и проектирование, менеджмент ИКТ в образовании, математика-информатика, физика-информатика, химия-биология и

география-история.

Международное сотрудничество – это мощный рычаг развития мировой системы высшего образования. Его можно по праву назвать одним из наиболее динамично развивающихся аспектов гуманитарного сотрудничества, поскольку студенческому контингенту свойственны мобильность и коммуникабельность, стремление к переменам мест и путешествиям, постоянному поиску новых знаний и информации. Это то, что реально нужно студентам. А поскольку тут работают с каждым студентом индивидуально, то можно с уверенностью сказать, что университет идет по правильному пути, пользуясь мировой масштабной практикой.

Университет имеет более 130 постоянных деловых партнеров для практики и трудоустройства студентов. Это хороший показатель. Регулярно проводятся различные мастер-классы, бизнес-встречи, ярмарки вакансий и многое другое. Если быть точнее, выпускники находят свое первое рабочее место

еще до окончания вуза. Большинство ребят к моменту получения диплома уже имеют практический опыт работы.

Прогрессивность молодежи и стремление к глобализации должны сочетаться с чувством подлинного патриотизма, уважения традиций и культуры своего народа, принципами этнического взаимопонимания и культурного взаимобогащения.

Молодежь – это наше будущее. Так пускай же молодым людям везде везет: в карьере, в любви, в новых начинаниях и любимых занятиях. Главное, чтобы каждому хоть изредка выпадал шанс реализовать свои желания, усовершенствовать свои умения и познать что-то новое. С Днем молодежи вас, студенты.

Қазақстанның мемлекет ретіндегі дамуы мыңжылдықтың жартысындай уақытты алып жатыр, алайда, елдің өміріндегі нақты Конституциялар өткен ғасырда бекітілген. Атап айтқанда, 1926 жылғы Лениндік Конституция, 1937 жылғы Сталиндік Конституция, 1978 жылғы Брежневтің Конституциясы, 1993 жылғы және 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциялары бүгінгі еліміздің егемендігі мен тәуелсіздігін құрудың негізгі сатылары деуге болады.

Жалпылама алғанда, Қазақстан Республикасындағы конституциялық құрылысты негізгі 3 кезеңге бөлуге болады:

1. 1978 жылғы Конституцияны өзгерту және Қазақстанды тәуелсіз мемлекет деп жариялаған жаңа Конституцияның заң жобасын қабылдау;

2. 1993 жылғы Конституцияны қабылдау;

3. 1995 жылғы Конституцияны қабылдау.

Қазақстанның жаңа заңнамаларының қалыптасуы Қазақ КСР-ның Конституциясына өзгертулер енгізген кезеңнен басталады. Қазақстан Республикасының егемендігінің де-юре бекуі кезеңіне (1990-93 жж.) 1990 жылдың 25 қазанында қабылданған «Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы» Декларациясы бастама болды. Аталған Декларацияда келесідей маңызды қағидалар орын тепті:

1. Қазақ КСР-сы егеменді мемлекет деп жарияланады;

2. Қазақ КСР-сы ұлттық мемлекеттілікті қорғау мен бекітудің барлық шараларын қолға алады;

3. Биліктің бөліну қағидалары жарияланады;

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

4. Қазақ КСР-сы бұрын соңды болмаған егемендікке ие болды және Қазақстанның егемендік құқықтарына қайшы келетін Кеңес Одағы органдарының заңдарының күшін тоқтатты;

5. Еліміздің аумағындағы барлық табиғи ресурстар, ғылыми- техникалық потенциал Қазақстанның айырықсыз меншігіне тиесілі болып табылады;

6. Мемлекеттің әлеуметтік негізін анықтауда таптық көзқарастан бас тартылып, мемлекеттің негізін Қазақстанның халқы құрайды деп жарияланады;

7. Осы Декларация бойынша Қазақ КСР-на халықаралық қатынастардың дербес субъектісі болу құқығы берілді.

Сол кезеңдерде 1978 жылғы Конституцияға айтарлықтай өзгерістер енгізген бірталай заңдар қабылданды, солардың ішінде, мысалы: 1990 жылдың 20 қарашасында қабылданған «Мемлекеттік билік пен басқарудың құрылымын жетілдіру туралы» Заңын атап өтуге болады. Сонымен бірге, Конституцияға ұйғарушы және атқарушы билікті Президент жүргізетіндігі, Министрлер Кеңесі Министрлер Кабинеті болып өзгертіндігі және премьер - министрдің лауазымы тағайындалатындығы туралы ережелер енгізілді.

Жоғарыда аталған Заңға сәйкес, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі мен аумақтық біртұтастығын қорғау үшін еліміздің қарулы күштерін құру мүмкіндігіне ие болдық. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң Қазақстан Республикасының халқын мемлекеттік биліктің бірден-бір көзі деп таныды. Жалпы айтқанда, бұл заң егеменді мемлекетті қалыптастыру кезеңіндегі Қазақстан Республикасының уақытша Конституциясы болды. Оның негізгі мазмұны 1993 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясының негізіне алынған еді. Ал, 1991 жылғы 20 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасындағы азаматтық туралы» Конституциялық Заңы КСРО-ның азаматтығын және қос азаматтықты мойындамады. Бұл Заң Қазақстан Республикасының азаматтығын алудың жаңа негіздемелерін бекітті.

Тәуелсіз мемлекетті нығайту жолында 1992 жылы 4 маусымда Жоғарғы Кеңес «Мемлекеттік елтаңба, мемлекеттік ту және әнұранның музыкалық редакциясы туралы» Заңы арқылы

мемлекеттік рәміздерді бекітті. Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігіне қол жеткізуінің алғашқы кезеңдерде еліміздің конституциялық заңнамалары Қазақ КСР-ның Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу жолымен дамыды.

1993 жылдың қаңтар айына дейін жаңа саяси және құқықтық жүйенің, экономика мен әлеуметтік өмірдегі өзгерістердің қазіргі кезеңдегі сипатын көрсететін жаңа Конституцияның жобасын жасау жүргізілді. Бұл жобаны жасаушылар бірқатар демократиялық елдердің конституциялық құрылыстағы тәжірибесін ескеріп отырды. 1993 жылғы Конституция - Қазақстанның мемлекеттік және қоғамдық құрылымын жаңадан айқындаған тарихи құжат болды. Аталған Конституцияны қабылдағаннан көшнігі екі жылдай мерзімде жаңа Конституция қабылдау қажеттілігін туындатқан көптеген оқиғалар болды.

1995 жылғы Конституция преамбуладан, 9 тараудан және 98 баптан құралды. Ал енді, осы Конституция қабылданғаннан соң еліміздің тарихынан келесідей маңызды оқиғалар орын тепті: 1995 жылдың желтоқсанында Қазақстан Республикасының екі палаталы парламентіне сайлау өткізілді; 1996 жылдың қаңтарында «Мемлекеттік рәміздер туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы шықты; еліміздің астанасы Астана қаласына көшірілді және т.б. Соңғы кездері құқық теориясы мен практикасында “конституциялық саясат” және “конституция” деген категориялардың арақатынасын зерттеуге көп көңіл бөлінуде.

Мемлекеттің Негізгі Заңы мемлекеттің конституциялық саясатын жүзеге асыру құралы болып табылады. Өз кезегінде, конституциялық реттеу мен оның әдістерінің ерекшелігіне қарай Конституция нормалары тікелей және жанамалай қолданылады. Егер конституциялық реттеудің жоғары деңгейінде, әдетте, конституциялық нормалар жеткілікті болып жатса, мемлекеттік органдар мен азаматтар арасындағы конституциялық құқықтық қатынастарда олардың құқықтары мен міндеттері формалды түрде көбірек айқындалып, белгіленуі қажет. Бұл әкімшілік, азаматтық, еңбек, қылмыстық, жер, қаржы құқығының және оның өзге де салаларының нормаларымен қамтамасыз етіледі. Соңғы жағдайда конституциялық нормалар, құқықтың тиісті салаларында нақтылана келе, жанамалай

қолданылады. Сонымен бірге бұл Конституция нормаларының тікелей қолданылуы тоқтайды дегенді білдірмейді.

Конституциялық нормалар Конституцияда көзделген заңнамалық актілерді шығару түрінде де қолданылуы мүмкін. Мәселен, Негізгі Заңның тиісті нормаларын орындау мақсатында Президент туралы, Парламент және оның депутаттарының мәртебесі, Үкімет, сайлау, республикалық референдум, сот жүйесі және судьялардың мәртебесі, Конституциялық Кеңес туралы және т.б. конституциялық заңдар қабылданды.

Конституциялық құндылықтардың мазмұнын заңнамалық толтыру кезінде қайшылықтар болуы мүмкін. Осы игіліктер мен оларға қол сұғылуына мемлекет тарапынан шара қолдану деңгейінің арақатынасы халықтың құқықтық мәдениетіне, әлеуметтік-экономикалық жағдайларға, тарихи кезеңнің ерекшеліктеріне және т.б. қарай әртүрлі болуы мүмкін. Мәселен, сөз бостандығы құқығын және тұлғаның абыройы мен қадір-қасиетінің қорғалуына құқығын заңнамалық реттеу мәселелері жала жапқаны және қорлағаны үшін қылмыстық жауаптылық шараларын белгілеуге қатысты пікірталас туындауына негіз болды. Осылайша, конституциялық және жай заңдар, заңға тәуелді актілер қабылданғанда, сондай-ақ бүкіл құқық қолдану практикасы қалыптастырылғанда негіз етіп алынатын Конституция еліміздің конституциялық саясатын білдірудің негізгі нысаны болып табылады деп айтуға болады.

Конституциялық саясат та мемлекеттің өзі сияқты үнемі дамуда болады, өйтпеген күнде ол дамудың “тежегішіне” айналды. Конституцияның өзінде оған өзгерістер мен толықтырулар енгізу тәртібі көзделген. Қазақстанда 1998 және 2007 жылдары жүргізілген конституциялық реформалар соның жарқын дәлелі. Уақыт бұл шешімдердің дер кезінде және дұрыс қабылданғанын көрсетті.

Қазақстанның конституциялық саясатының негіздері туралы айта келе, еліміздің конституциялық дамуының тұжырымдамасын айқындаудағы Мемлекет басшысының айрықша рөлін атап өту қажет. Негізгі Заңға (40-бап) сай республика Президенті Конституцияның мызғымастығының нышаны әрі кепілі болып табылады. Қазақстанның қоғамдық және саяси өміріндегі демократиялық қайта өзгертулер, нарықтық экономика талап-

тарына сай жүргізілген экономикалық реформалар, қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылық, азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы – осының бәрі де президенттік басқару нысаны енгізілуімен тікелей байланысты.

Бұған Мемлекет басшысының Конституцияның әлеуеті өмірдің барлық салаларында мейлінше толық іске асырылуын қамтамасыз ету жөніндегі қатаң талабы сеп болуда. Президенттің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі Жарлығымен мақұлданған Құқықтық саясат тұжырымдамасында Конституцияның құқықтық идеялары Қазақстанда демократиялық, заңдылық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет институттарын орнықтыруға бағытталған заңнамалық, ұйымдық және басқа шараларда жүзеге асуға тиіс деп атап өтілді. Өткен жылы тамыз айында Мемлекет басшысы бекітіп, қазір қолданылып жүрген 2020 жылға дейінгі Құқықтық саясат тұжырымдамасында бұл бағыт сақталды, және Конституцияның қағидаттары мен нормаларын, ең алдымен, мемлекеттік билік органдары мен оның лауазымды адамдарының қызметінде толыққанды іске асыру, бұл ретте Конституцияны тікелей қолданумен қатар ағымдағы заңнама және құқық қолдану арқылы оның әлеуетін қамтамасыз ету конституциялық құқықтың маңызды міндеті ретінде айқындалды.

Осы үздіксіз үдеріс кезінде Негізгі Заң талаптарына жауап беретін конституциялық практика қалыптасуы үшін қажетті барлық жағдайды жасау, конституциялық нормалардың іс жүзінде қолданылуын және олардың бірізді қолданылуын қамтамасыз ету өте маңызды. Осы күрделі мәселелерді шешу үшін республикада тиісті өкілеттік берілген органдар жүйесі қызмет істейді. Конституциялық заңдылықты қамтамасыз ету кешенді және көпдеңгейлі міндет болып табылады, оның жай- күйі үшін біртұтас мемлекеттік биліктің барлық тармақтары, құқық қорғау органдары, қоғамдық-саяси институттар, сондай-ақ азаматтар жауапты.

Қазақстан өз ішіндегі адам құқықтарына қатысты жағдайлар бойынша халықаралық құқық қорғау құрылымдары алдында ақталумен ғана шектеліп, “қорғаныс” шебін ұстап келген уақыт өтті. Енді біз кем-кетігімізді түзеп қана қоймай, басқа елдер үшін үлгі де бола алатынымызды көрсетуге дайынбыз.

Мемлекеттік тілдің жоғары саяси-құқықтық мәртебесі оның жария-құқық саласында қызмет етуінің айрықшалығы не басымдылығы Конституцияда баянды етіліп, заңдарда белгіленуі мүмкін екендігімен расталады.

Заңнама және құқық қолдану практикасы Конституцияның 14-бабы 2-тармағының нормасын ескеруге тиіс, бұл нормаға сай ешкімді ешқандай, соның ішінде тіліне байланысты, кемсітуге болмайды.

Қалдықыз МҰХАМЕТЧЕНОВА,

«Алматы облысы білім

басқармасының Талдықорған қаласы

бойынша білім бөлімі» ММ, КММ №2

орта мектептің тарих пәнінің мұғалімі.

О ҚЫРМАНДАРҒА БЕЛГІЛІ «ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» ГАЗЕТІНІҢ №1 САНЫНДА «ЖЕТІСУ СУРЕТТЕРІНДЕГІ» ӨСІМДІК АТАУЛАРЫ» АТТЫ МАҚАЛА ЖАРИЯЛАП, ІЛИЯС ЖАНСҮГІРОВТЫҢ ӘЙГІЛІ ПОЭМАСЫНДАҒЫ ӨСІМДІКТЕРДІ УНИВЕРСИТЕТ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ МЕН СТУДЕНТТЕРІНЕ ЖІТІ ТАНЫСТЫРУ ҮШІН ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМИ БАҒЫТ БОЙЫНША БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ОҚЫТУШЫ-ПРОФЕССОРЛАРЫН БІРІГІП ЖҰМЫС ІСТЕУГЕ ШАҚЫРҒАН ЕДІК. ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒАЛЫМДАРЫ БҰЛ БАСТАМАНЫ ҚУАНА ҚОЛДАП, РЕДАКЦИЯҒА ІЛИЯС АҚЫН АТАҒАН 90-ҒА ЖУЫҚ ЖЕР ТҮГІНІҢ ҚАСИЕТІН ЖАЗЫП ЖІБЕРЕ БАСТАДЫ. БҰЛ САНДА ӨСІМДІКТЕРДІҢ БЕСІНШІ ТОПТАМАСЫН ҰСЫНАМЫЗ.

ІЛИЯС АТАҒАН ЖЕТІСУДАҒЫ ЖЕР ТҮГІ

САРЫКҮЙІК, КОБРЕЗИЯ, (ЛАТ. KOBRESIA)

Сарыкүйік - қияқөлендер тұқымдасына жататын көп жылдық шөптесін өсімдік. Қазақстанда Алтайдың, Сауырдың, Тарбағатайдың, Жоңғар (Жетісу) Алатауының, Тянь-Шаньның субальпілік және альпілік шалғынында өсетін 6 түрі бар. Көбірек тарағаны – Смирнов доңызсырты (C. smirnovii). Оның биіктігі 15 – 45 см, сабағы тік, жіңішке. Жапырағы қабыршақты, сары қоңыр түсті, масағы (ұзындығы 10 – 20 мм) сабақ ұшына орналасқан. Гүлі дара жынысты, әрбір масағында 7 гүлі бар. Аталығы 3, аналығы 1, жемісі – жаңғақ. Маусым– шілде айларында гүлдейді. Өте құнарлы мал азығы. 1 га жерден 4,5 – 11,0 ц өнім алуға болады.

ШАЙШӨП, ЗВЕРОБОЙ (ЛАТ. HYPERICUM)

Биіктігі 15-20 сантиметр келетін, көп жылдық, шөп тектес өсімдік. Сабағы тік өседі, сыртын киіз тәрізді тұтаса түк басқан, түсі ақшыл. Шайшөп өттің жүруін жақсартады, асқазан бездерінің жұмысын күшейтеді. Ол мұнымен қатар несеп айдағыш дәрі ретінде және қан қысымын арттыру үшін де қолданылады. Жоғарғы айтылғандарға байланысты шайшөпті өт жолдары қабынғанда және асқазан, бауыр ауруларын емдеу үшін пайдаланады. Бір-екі күннің ішінде-ақ аурудың жағдайы күрт жақсарады: жүректің айнуы және құсу азаяды, бауыр кішірейіп орнына келеді, бауыр тұсының ауырғаны тоқтайды, көз қабыршығының және дененің сарғаюы біртіндеп жойылады.

ТАУҚОНАҚ, ИТАЛИЯ ҚОНАҒЫ (ЛАТ. SETARIA ITALICA)

Астық тұқымдасына жататын бір жылдық шөптесін өсімдік. Жабайы түрі Азияда таралған. Мәдени түрі субтропикалық және қоңыржай климаттық белдеулерде мал азықтық және тағамға пайдалану үшін өсіріледі. Қазақстанның барлық аудандарында өсіріледі және егістікте арамшөп түрінде де кездеседі. Қара, шымды-сортаң және сұр орман топырақтарында жақсы өседі.

Жемісі - дөнек. Шілде-тамыз айларында гүлдейді. Құрғақшылыққа төзімді, жылу сүйгіш өсімдік. Биіктігі 50-100 см.

СҮТТІГЕН, МОЛОЧАЙ, (АҒЫЛШ. EUPHORBIA)

Сүттіген тұқымдасына жататын бір не көп жылдық өсімдіктер мен шала бұталар.

Биіктігі 15 – 20 см, тамыры тармақталып, сабағы тік өседі. Қандауыр тәрізді жапырағы бүтін жиекті. Гүлдері дара жынысты, жасылдау сарғыш түсті. Маусым – тамыз айларында гүлдеп, шілде – қыркүйекте жеміс береді. Жемісі – үш ұялы қауашақ. Сүттігеннің көпшілік түрінің сабағы сүтті, шырынды болады, кейбіреуінің ұрығында іш өткізетін май бар. Өте улы өсімдік. Көкшіл сүттіген (E. helioscopia) – дәрілік өсімдік. Халық медицинасында сүттігенді іш өткізетін, несеп жүргізетін және ішек құртын түсіретін, сондай-ақ қатерлі ісіктерді емдейтін дәрі ретінде қолданады. Сүттігенді аса сақтықпен пайдаланған жөн, көп мөлшері ауыр асқинуларға, шырыны көздің, еріннің, мұрынның, жыныс мүшелерінің шырынды қабатына зиянды. 2 түрі: берік сүттіген (E. sclerocyathium) және Ярослав сүттігені (E. jaroslavii) – өте сирек кездесетін өсімдіктер ретінде қорғауға алынып, Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген.

Облыстың барлық аймақтарында өсетін 52 түрі бар. Соның ішінде, әсіресе талшық сүттігені (T. virgata) республиканың орманды, шалғынды жерлерінде, егістіктерінде жиі кездесетін арамшөп. Қазақстанның оңтүстік және шығыс облыстарының ормандары мен жабайы бұталарының арасында, құмды, сортаң, шөлейт жерлерде өседі.

А.НИЯЗБЕКОВА,
химия - биология мамандығының 2 курс білімгері,
А.КАБДРАХМАНОВА,

Жаратылыстану жоғары мектебі, Жаратылыстану ғылыми
бағыт бойынша БББ-ның оқытушы-дәріскері.

ҚҰРЫЛТАЙШЫ: І.ЖАНСҮГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ

Медиаорталық басшысы
Баян Шаянбаева

Бас редактор: Н. Дүтбаева
Тілші: С. Әшірбекова
Корректор: А. Махимова
Дизайнер: Н. Елшібеков

- Газет Қазақстан Республикасы Ақпарат және Коммуникация министрлігі, Байланыс, ақпараттандыру және бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы мемлекеттік бақылау комитетінде 2018 жылғы 27 қарашада тіркеліп, № 17378-Г куәлігі берілген.
- «Жетісу университеті» газеті медиаорталықта теріліп, беттеледі.
- Жарияланған мақала авторларының пікірлері редакция көзқарасын білдірмейді.
- Газет айына бір рет шығады.
- Газет Талдықорған қаласы, Қабанбай батыр көшесі, 32-үйде, «Алматы - Болашақ» АҚ филиалы «Офсет» баспаханасында басылады.

МЕКЕНЖАЙЫМЫЗ:
Талдықорған қаласы,
Жансүгіров көшесі, 187 а.
Байланыс телефоны: 312484

Индекс 64568
Тапсырыс №819
Таралым 2000 дана